

ДЕРЖАВА, ЦЕРКВА, СУСПІЛЬСТВО В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ВЗАЄМОДІЇ

Суспільно-релігійна сфера України є складною системою відносин, що включені в загальну структуру громадського життя та розвиваються під впливом соціально-економічних і політичних процесів. На початку 90-х рр. ХХ ст. соціально-політичні трансформації знайшли відображення в активному прагненні суспільства застосувати релігійний компонент для вирішення питань соціокультурного самовизначення. Спостерігалось не лише кількісне збільшення релігійного сектора, а й зростання популярності, рівня довіри та авторитету церковних інституцій серед населення. Своєрідність ситуації в умовах здобуття незалежності в Україні полягала в паралельному розвитку процесів націотворення, пошуку етнопонаціональної, культурної, релігійної ідентифікації. Бурхливі процеси релігійно-церковного життя дали підставу називати кінець ХХ ст. періодом релігійного відродження в українському суспільстві (Ващрова Н. Тенденції розвитку релігійного життя в сучасній Україні. – [Електронний ресурс])

Метою даної наукової розвідки є окреслення основних проблем релігійно-церковного життя у взаємодії трьох складових: держави – церкви – суспільства.

Особливість ситуації держави визначає її транзитивний стан та процеси, притаманні для перехідних епох. Однак, навіть з огляду на це, на думку експертів, у цілому за роки незалежності вдалося сформуванати цивілізоване поле державно-церковних відносин, яке в основних параметрах відповідає міжнародним критеріям і стандартам [Див.: Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклик України ХХІ століття: Монографія. – К., 2005. – С. 464]. Йдеться про втілення в життя норм Конституції України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», положень Указу Президента України від 21 березня 2002 року «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій», Постанови Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2002 р. «Про умови передачі культових будівель – визначних пам'яток архітектури – релігійним організаціям», Розпорядження Президента України від 23 вересня 2005 року «Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігії і церкви» та інших нормативно-правових документів.

При цьому трансформаційні зрушення в політичній, економічній, соціальній, гуманітарній сферах українського суспільства набували якісно нових інтенцій. Безумовно, що в цьому контексті не повинно залишатися поза увагою й церковно-конфесійне середовище нашої держави, оскільки релігійний чинник відіграє досить вагому роль у процесі націотворення та національної самоідентифікації українців. Потребує переосмислення релігійна складова в житті сучасного суспільства.

Однією з тенденцій суспільного розвитку є поновлення церквою своєї місії власне духовного, а не ідеологічного служіння. Релігійність стає частиною національної самосвідомості громадян України. Дані соціологічних досліджень свідчать про те, що в українському суспільстві існує досить висока потреба в релігії

■ Киридон А.М. – доктор істор. наук, професор кафедри міжнародних відносин Київського славістичного університету.

і церкві, і більша частина громадян, незалежно від своєї релігійної приналежності, вважає, що церква повинна брати участь у вирішенні важливих соціальних проблем. Близько 50-55% вважають релігію важливим аспектом свого життя. 77% відзначають здатність релігії культивувати моральність і духовність людини, відроджувати національну самосвідомість і культуру (68,2%) сприяти демократизації суспільства (51,4%) [Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і Церква в суспільному житті України // Центр ім. О.Разумкова. Національна безпека і оборона. – 2002. -№10. – С. 6].

Разом з тим в українському суспільстві простежується поєднання двох тенденцій: з одного боку, процеси секуляризації, з іншого – тенденція до клерикалізації окремих сфер державного життя (освіта, армія, інші структури) [Бабій М. Державно-конфесійні відносини в Україні: проблемні питання практичної реалізації // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. – К., 2007. – С. 15]. Хоча українське суспільство втратило радянську атеїстичність, воно не перетворилося ні в однозначно релігійне, ні в секулярне. Прикладом і водночас одним з пояснень ситуації є те, що аналітики констатують розходження між релігійною самоідентифікацією й вірою в основні релігійні твердження, а також її практикою. Йдеться про глибинність переконань та релігійну самоідентифікацію. Частка респондентів, які заявляють про себе, як про тих, хто вірять у Бога й у життя після смерті, належать до одного з віросповідань, регулярно беруть участь у релігійних зборах, мотивуючи цю участь як спілкування з Богом, визнають релігійну віру шляхом порятунку й знаходження вічного життя, склала 1,7% серед 60,2% віруючих [Биченко А., Дудар Н. Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості // Центр ім. Разумкова. Національна безпека і оборона. – 2002. -№10. – С. 21]. Простежується процес поєднання декларованого й реального, сублімативність явищ, що потребує подальшого осмислення.

Окрім того, українське суспільство не має чітко вираженої позиції щодо моделі державно-церковних відносин. Нарікання в хитанні й невизначеності суспільства з одного боку зрозумілі й пояснюються зміною політичного режиму (режимів), світоглядною кризою, когнітивним дисонансом тощо. З іншого боку, потрібна точка опори або відправна точка узгодження своєї позиції: її можна спростовувати або підлягати, але має бути орієнтир.

Ознакою сучасних процесів суспільного розвитку є конституювання українського суспільства як суспільства поліконфесійного. З одного боку, – це є свідченням процесів демократизації й розвою свободи совісті, але, з іншого, – поліконфесійність неминуче породжує проблемне поле взаємодії та формує конфліктонгенний потенціал. Поширення численних релігійних напрямів каталізувало питання поділу сфер впливу, боротьби за віруючих, породження міжконфесійних конфліктів як між служителями культу, так і між рядовими представниками (членами) общини. На думку експертів, незважаючи на те, що в діяльності релігійних організацій присутній соціокультурний вимір і направленість на найважливіші суспільні процеси, вони, однак, залишаються в релігійному полі і наділяють соціокультурні явища специфічними рисами релігійного конструювання реальності. Тому для суспільства важливо бачити власний релігійний потенціал і взяти до уваги можливі варіанти взаємодії світської і релігійної культур (Ващрова Н. Тенденції розвитку релігійно життя в сучасній Україні. – [Електронний ресурс]).

Релігійне життя як складова частина громадського життя, з одного боку, є сукупністю універсальних, а з іншого боку – специфічних регіональних ознак і особливостей. Юрисдикційний розкол православ'я, особливо на своїх початкових стадіях мав чітко окреслене співвіднесення з конкретними регіонами України. Загальнодержавні й регіональні компоненти в одних випадках, взаємодіючи між собою, формують систему гармонійного взаємозбагачуючого існування, а в інших – вступають у протидію, призводять до відчуження й розмежування в релігійному середовищі.

В умовах сучасної дійсності спостерігається замкнутість церков на власних внутрішніх проблемах, відсутня контактність церков. Очевидно, що існуюча кон-

куренція між окремими православними інституціями не сприяє стабільності розвитку країни. Відтак необхідним видається налагодження конструктивного діалогу між церквами, можливості навчитися жити в ситуації конкуренції та вибору, толерантного прийняття іншого погляду.

В Інформаційному звіті Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2009 рік» зазначалося, що багато в чому позитивна динаміка розвитку міжконфесійних відносин в Україні залежить від діяльності консультативно-дорадчих органів всеукраїнського рівня, співпраці церков і релігійних організацій у межах громадських рад та комісій при центральних органах виконавчої влади. З огляду на це, Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій займає провідне місце у площині формування міжконфесійного діалогу та системи державно-церковних відносин у країні. Об'єднуючи у своєму складі провідні християнські церкви (православні, католицькі та протестантські), одне іудейське та три мусульманські релігійні об'єднання, ВРЦіРО представляє понад 90% релігійної мережі держави. Необхідною є зустріч Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з політичним керівництвом держави для обговорення нагальних питань подальшого співжиття. Причому обговорення має торкатися проблем не лише визначення статусності кожної з інституцій, але їхній розгляд має екстраполюватися на суспільство. Окрім Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій до реалізації міжконфесійного діалогу варто активніше долучатись й іншим консультативно-дорадчим органам, які функціонують на національному рівні (Нарада представників християнських Церков України (Нарада Церков), Рада Євангельських Протестантських Церков України (РЕПЦУ), Українська міжцерковна рада (УМР), Всеукраїнська Рада Християнських Церков (ВРХЦ) та Рада представників Духовних управлінь і центрів мусульман України при Держкомнацрелігій).

Виразною тенденцією в сучасних умовах є перетворення релігії в складову політичного життя, а церкви – в елемент політичної структури (хоча ці процеси найяскравіше виражені в Російській Федерації). Президентом В. Ющенком зініційовані ідеї утворення Єдиної Помісної Православної Церкви, впровадження в програми загальноосвітніх шкіл релігійно орієнтованого курсу «Етика віри», регулярні церковні молебні в дні державних свят із залученням посадових осіб найвищого рангу тощо. Церква бере участь у громадському житті, водночас спостерігається набуття релігійними організаціями помітної політичної спрямованості. Разом з тим, простежується посилені конфесійна орієнтація низки партій і рухів. Одним із проявів цих процесів є релігійне забарвлення суспільно-політичних протистоянь окремих соціальних верств населення та регіонів України в ситуації вибору. Спостерігається фаворитизація однієї конфесії (релігії) і протиставлення інших, що посилює зростання конфліктогенного потенціалу (збільшення вірогідності міжконфесійних і державно-конфесійних конфліктів). Водночас варто використовувати консолідує та цементуючу роль релігії у зміцненні стабілізації соціуму.

Бракує чіткості у визначенні позиції держави стосовно задекларованих нею маркерів. Зокрема, йдеться про ідею створення Української Помісної Православної Церкви. Проект В.Ющенка тривалий час дебатувався в комунікативному просторі, створюючи негативний резонанс. Зміна політичного режиму призвела до «затушовування проблеми». Змінилося ставлення до проблеми, але проблема не зникла. Чому б Держкомнацрелігій чітко не окреслити урядову позицію до проблеми (навіть якщо вона стане резонансною). На жаль, у багатьох випадках поширеним є сценарій: проблема маркується, якийсь час дебатується, створюючи дражливе поле резонансу, а згодом, не одержуючи вирішення, «зникає» (з комунікативного простору, але це не означає її вирішення). Політика сучасної української влади стосовно релігії та церкви двоїста, половинчата й офіційно не сформована (що також є виявом певної політичної позиції).

Болісним є процес втручання інших держав через засоби духовно-релігійного впливу на внутрішні справи України.

Подальша гармонізація відносин між державою та релігійними організаціями потребує невідкладного розв'язання цілої низки проблем на кількох різних рівнях, у кількох компліментарних вимірах. По-перше, нагальною є потреба в чіткому окресленні поля взаємодії держави й релігійних структур (роль релігій в контексті політичних трансформацій). При цьому неможливим видається прийняття будь-яких рішень в цій площині без врахування інтересів обох сторін та створення умов для виконання духовної місії церкви.

По-друге, першочерговою видається проблема вироблення механізму та виразної моделі державно-конфесійних відносин, узгодження юридичної та фактичної сторони справи, вдосконалення правового механізму (парадокс: є юридичні норми, які декларують відокремлення церкви від держави, але фактично простежується втручання держави через посадових осіб в релігійне життя України). Відтак необхідною є узгоджена концепція поведінки держави щодо релігії й церкви.

По-третє, позбавлене єдності Українське православ'я, його розкол на кілька юрисдикцій потребує діалогу самих релігійних організацій для пошуку компромісних рішень. На нашу думку, мова йде про кілька рівнів діалогу: діалог між керівниками релігійних організацій; між представниками релігійних організацій; між віруючими людьми й світським населенням тощо.

По-четверте, необхідним є врахування поєднання загальнодержавних та регіональних компонентів релігійного середовища. Можливо, є потреба осмислення ідеї мультикультуралізму стосовно релігійного поля.

По-п'яте, існує проблема гармонізації міжконфесійної й міжетнічної взаємодії.

По-шосте, потребують подальшого вивчення процеси розвитку релігійних інституцій (звичайно, динаміка зростання релігійних організацій може бути одним з показників релігійності, проте, вона не дає повної картини сучасного стану релігійності суспільства, і можливих шляхів її подальшого розвитку); рівень і зміст релігійності населення України. Для усвідомлення реальних тенденцій суспільних процесів необхідний аналіз взаємозв'язку кількісних показників чисельності віруючих християнських церков та поширення в суспільстві етичних християнських цінностей. На нашу думку, станом на 2010 р. позиція громадськості відносно релігійних перетворень є невиразною, «розмитою». Якщо період початку 1990-х рр. став потребою чіткого маркування власної конфесійності, кінець 1990-х рр. – структуруванням конфесійного поля, початок ХХІ ст. активізував політизацію релігійного середовища; нині помітні апатія та певне очікування щодо плодів релігійних трансформацій.

По-сьоме, потребує осмислення готовність самого суспільства до сприйняття варіативних моделей державно-конфесійних і міжконфесійних відносин.

По-восьме, проблемою є осягнення співвідношення вкоріненості християнських цінностей у суспільстві з елементами формалізму чи консерватизму. Процеси релігійного відродження й формування релігійної моралі здебільшого відбуваються стихійно, без належної взаємодії державних та релігійних структур. Важливо простежити взаємозв'язок між зростанням національної самосвідомості й конфесійною самоідентифікацією суспільства.

По-дев'яте, врахування впливу зовнішніх чинників на процеси релігійно-церковного життя й державно-конфесійних відносин.